

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.2:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.23>**А. В. Бадер**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3670-5753>

доктор політичних наук, доцент,

директор Навчально-наукового інституту історії,

міжнародних відносин і соціально-політичних наук

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

С. О. ВовкORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6171-4782>

доктор політичних наук, доцент,

завідувач кафедри політології та правознавства

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СИСТЕМНІ РИСИ АГРЕСІЇ ЯК ВИДУ ЗОВНІШНЬОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ
ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА¹

Постановка проблеми. Україна з 2014 р. перебуває в умовах реалізованого проти неї збройного насилля. Задля чіткого розуміння нашими громадянами та світовим співтовариством указаних процесів постала нагальна необхідність виявлення системних рис агресії. Окрім того, цей вид зовнішнього збройного насилля визнається міжнародним гуманітарним правом як тяжкий злочин. Відповідно, розкриття запропонованої теми надасть можливості для більш детального усвідомлення, системного розуміння та кваліфікації дії російської федерації проти України як у 2014–2022 рр. так і після 24 лютого 2022 р. На наш погляд, розв'язання заявлених проблем дозволить, окрім іншого, й наблизитись до розуміння логіки дій росії проти України у 2014–2023 рр., оскільки виявлення системних рис зазначеного виду збройного насилля планується на основі порівняльного аналізу агресії, війни та воєнного конфлікту.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлено у працях багатьох учених. Зокрема, осмислення феноменів «агресія» та «війна» займались: К. Лоренц [1], Е. Фромм [2], Х. Боннер [3], Г. Моргентау [4], П. Ребу [5], Р. Ардрі [6], Г. Бутуль [7], Б. Браунелла [8], Ф. Фукуяма [9], С. Гантингтон [10], І. Валлерстайн [11], Ю. Качанова [12],

І. Руценко [13], І. Кононов [14] та ін. Проте, комплексний аналіз системних рис агресії як виду зовнішнього збройного насилля та переосмислення на цій основі логіки дій росії проти України у 2014–2023 рр. в науковій літературі не представлено.

Метою статті є виявлення системних рис агресії як виду зовнішнього збройного насилля та кореляція цих рис із реалізованим рф завуальованим (2014 р.) та повномасштабним (2022 р.) вторгненням в Україну.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що агресія як вид зовнішнього збройного насилля досить подібна до таких феноменів як «війна», «воєнний конфлікт» та тісно взаємопов'язана з ними. Водночас, у науковому середовищі фігурують різні думки щодо розуміння цього явища. Зазначене суттєво ускладнює виявлення системних рис агресії у сучасному світі та вимагає уточнення її сутності. На основі детального аналізу наукової літератури, проведеного нами у попередніх розвідках [15, с. 210–212] слід констатувати наявність двох кардинально відмінних напрямків у розумінні сутності агресії. Так, частина науковців на основі робіт етнологів, зокрема К. Лоренца [1], констатує, що агресія, як вроджений механізм взаємодії, принципово відрізняється від насилля та воєн, тим, що її призначення – ритуалізація конфліктів з метою недопущення заподіяння шкоди індивіду. Виходячи з цього, агресія не тільки є відмінним від конфлікту типом соціальної взаємодії, а й протилежним йому. До того ж конфліктна поведінка є не «збоєм у генетичній програмі», а способом уникнути краху соціальної

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

структури, який може бути породжений неприйнятними інтересами окремих індивідуумів.

Також у науковому середовищі фігурує досить подібна до наведеної вище позиція, що тяжіння людей до вирішення конфліктів за допомогою війни пояснюється біологічно обумовленою агресивною природою людини, що сформувалась у процесі довгої та складної еволюції. Етологи заявляють, що людина – дуже агресивна істота і що в неї на певному етапі порушився баланс між озброєністю та слабкою природною мораллю. На ранніх етапах еволюції сутички між групами предків людини не загрожували повним крахом людству, а в сучасності, коли винайшли різні види зброї масового ураження, такий сценарій цілком може реалізуватись [15, с. 211–212; 6, с. 103].

Слід наголосити, що прихильники цієї думки вважають агресію одним із інстинктів, що, як відомо, не можуть бути нівельованими й продовжують існувати, незважаючи на зміну обставин, зокрема результати науково-технічного прогресу та сучасну гуманізацію міжнародної та національних правових систем. Окрім того, дослідники, що працюють у цьому напрямку акцентують увагу, що людство вже досить давно перевищило допустимі, визначені ємністю природнього середовища, норми чисельності. Відповідно, це провокує на інстинктивному рівні конкуренцію, антагонізм та агресивні війни, пов'язані з територіальністю людини [15, с. 211; 5, с. 253–255; 7, с. 28–29].

У науковому середовищі поширеною є і кардинально протилежна думка. Так, Е. Фромм на основі критики дослідників описаного вище напрямку, зокрема й К. Лоренца, стверджує, що основою агресії є сучасні соціальні умови життя людей [2]. Спираючись на ідеї зазначеного автора, група проаналізованих нами в попередніх дослідженнях учених висловлює схожу думку, що насилля – невід'ємний атрибут життєдіяльності людини, ознака, яка відрізняє її від тварин, оскільки наявне у тваринному середовищі насилля має інстинктивний, а не цілеспрямований, вибірковий характер. Найбільш поширеною формою прояву насилля виступає агресивна поведінка. Деякі автори пропонують розрізнити насилля та агресію. На нашу думку, агресивні дії/реакція індивіда, спрямовані на примус іншого індивіда та нанесення йому шкоди (нехай і психологічної), є, незалежно від мотивів, насиллям [15, с. 211; 3, с. 372; 12, с. 53].

У контексті аналізу агресії слід виділити також і напрям, заснований на матеріалістичній філософії. К. Маркса та його сучасних продовжувачах, які бачать людину передусім економічною істотою. У їх дослідженнях основною є теза, що людина, хоч і має біологічне походження, однак після виокремлення з природнього середовища ця сутність не відіграє провідної ролі, на відміну

від економічних факторів. Відповідно, і агресія розглядається у взаємозалежності з економікою. Подібні теоретичні конструкції використовує й І. Валлерстайн, на чії положення ми спираємося в нашій роботі. Щоправда, він урахує у своїх дослідженнях не лише економічні, а й політичні та соціокультурні чинники в розрізі історичної перспективи [11; 16, с. 313].

На наш погляд, зазначені досить антагоністичні погляди можна цілком обґрунтовано поєднати, використовуючи запропонований нами цілісно-системний підхід та розглядаючи агресію як вид зовнішнього збройного насилля. В основу заявленого підходу покладено провідні ідеї І. Валлерстайна, зокрема недоцільності та штучності поділу чинників, які впливають на економічні, політичні та соціокультурні процеси, а також того, що комплексне розуміння окреслених факторів можливе лише з урахуванням історичної перспективи. Окрім того, мета даної наукової розвідки реалізовувалась за типологією політичних систем, створеною на основі концепції І. Валлерстайна, залежно від наявності у певний історичний період світ-системи (світ-імперія чи світ-економіка) та закономірностей функціонування останньої. Але підхід І. Валлерстайна не враховує дві важливі складові, без яких, на нашу думку, систему не можна вважати цілісною, – це повсякденність та роль особистості.

Описати цілісно-системний підхід можна за допомогою таких тез. Першопричиною всіх соціально-політичних явищ та процесів є сума повсякденних практик людей. Водночас, на повсякденне життя можуть вплинути різні чинники – як соціально-економічні та політичні, так і природно-кліматичні, культурні, ментальні тощо. Не прагнучи виявити серед них основний, відмовляючись від інших, ми, за такою логікою, підходимо до поняття світ-системи І. Валлерстайна, яку невідомо, через об'єктивні та суб'єктивні фактори, створюють та підтримують певні особистості. Схематично запропонований нами та застосований у роботі підхід виглядає так: повсякдення – світ-система – людина. Ми впевнені, що лише застосування цілісно-системного підходу надає можливість урахувати всі наявні суб'єктивні та об'єктивні фактори впливу на суспільно-політичний процес.

Цілісно-системний підхід, також, передбачає відмову від вироблення універсальної моделі розуміння соціально-політичних процесів і виокремлення провідного серед них та засновується на принципі методологічного плюралізму – синтезі різних ідей, методів, підходів. Так, у статті комплексно застосовувались основні напрацювання *світ-системного, структурно-функціонального, конфліктологічного, соціокультурного, біхевіористського, геополітичного* підходів, а також

історії повсякденності як концептуального підходу до вивчення соціально-політичних процесів минулого.

Отже, біологічна, інстинктивна агресія, пов'язана з обмеженістю території, а сьогодні ще й з чисельністю населення планети, багато важила в архаїчних війнах за біомасу, сприяла появі перших держав та політичних систем і сьогодні зумовлює появу сучасних територіальних претензій. Впливовим є й соціальний, а радше, соціально-політичний чинник. Так, державні лідери та еліти протягом історії людства неодноразово вдавались до підбурювання в суспільстві агресивних настроїв з метою реалізації власних цілей. Та, навпаки, – соціально-економічні проблеми та/або культурні особливості певного суспільства досить часто стимулювали еліту розв'язувати зовнішню агресію.

У результаті біологічні, соціально-політичні та культурні фактори, які впливають як на повсякденне життя певних громад, так і на рішення, що ухвалюються лідерами політичних союзів, сформували закономірності, які ми сьогодні називаємо об'єктивними. У межах запропонованого нами підходу вони виявляються в глобальних економічних чинниках. Зокрема, у завоюванні та подальшій податковій експлуатації як основи світ-імперії, а також боротьбі за ресурси й ринки збуту у світ-економіці. Зазначені тези дозволяють дійти висновку, що протягом більшої частини політичної історії людства агресія, як вид зовнішнього збройного насилля, не мала відмінних від війни системних рис та навіть тотожна їй та воєнному конфлікту. Саме тому, агресію слід розглядати або як односторонню війну, або як її початковий етап.

На цій основі стає очевидною абсолютна безперспективність намагань виокремити системні риси та розмежувати вивчення таких видів збройного насилля, як війна, воєнний конфлікт та агресія, у функціонуванні політичних систем, що існували до середини ХХ ст. Підкреслимо, що до цього періоду це було одне й те саме явище, реалізоване в різних обставинах. Ми наголошуємо, що немає жодного сутнісного значення те, чи чинився опір завоюванням Давнього Єгипту, Вавилону, Ассирії, Китаю, чи ні. Немає сенсу розділяти ці явища й у функціонуванні нетипових античних та середньовічних політичних системах. У державах світ-економіки також завоювання ресурсів та ринків збуту безпосередньо пов'язані з агресивними цілями, зокрема і з політикою колоніалізму.

Загалом, усі війни до середини ХХ ст. можна охарактеризувати як агресивні, що мали цілком прагматичні цілі. На наш погляд, поява концепту «агресія», який розуміється як одностороннє, незаконне зовнішнє збройне насилля, пов'язане з повоєнною побудовою світового устрою та станов-

ленням ООН. Навіть Версальська система намагалась обмежити, але не заборонила право держави на агресивну війну [17, с. 15]. Отже, масштаби насилля, застосованого в Першій та Другій світових війнах, та намагання в подальшому обмежити його зумовили появу феномену «агресія». На початковому етапі агресія, як і пов'язаний з нею концепт «справедливої війни», були абсолютно штучними юридично сконструйованими категоріями. Однак поступово ці феномени справді набули самостійних системних рис та політичного сенсу в функціонуванні сучасних політичних систем.

Основним наслідком розробки та впровадження в міжнародне гуманітарне право концепту «агресія» стала поява так званої «конвенційної війни», що характеризується веденням бойових дій без порушень вимог, передбачених міжнародними угодами та конвенціями. Отже, визнання агресії злочином та формування цілком реальних механізмів покарання за неї не вилучило агресивні війни з арсеналу інструментів впливу на зовнішньополітичний процес, а лише змінило їхню форму. Слід зазначити, що, окрім «конвенційної війни», у цього феномену, що є, по суті, завуальованою агресією, є ще безліч назв [13]. Так, І. Кононов зазначає, що *Proxy wars* (війни за дорученням, війни чужими руками) виникли під ядерною парасолькою та стали способом уникнення конвенцій, які регулюють воєнні конфлікти. Найчастіше вони розгортаються в формі, що в західній термінології з 1980-х рр. описувалась як «*Low intensity conflicts*» (LICs) – конфлікти низької інтенсивності [14].

У межах поставленої проблеми виявлення системних рис агресії та логіки розв'язання росією війни проти України, продуктивним вважаємо виокремити низку тез із проаналізованих нами раніше робіт науковців країни-агресора [15, с. 214–215]. Зокрема в російському науковому середовищі вважається, що основним наслідком конвенційних обмежень виступило те, що війни між наддержавами, а також між великими державами більше не здійснюються безпосередньо в їхньому географічному просторі через небезпеку провокування ядерної війни, репутаційних втрат та надмірних витрат матеріальних ресурсів.

Натомість, подібне протистояння, яке, по суті, є агресією, здійснювалось у просторі, який досить часто визначається росіянами як лімітроф. Своєю чергою, зазначений феномен розуміється не просто як сукупність прикордонних держав, географічно прилеглих до певної країни та залежних від неї, а й як сукупність держав та недержавних акторів, геополітичний простір, що міцно контролюється потужним актором, який виступає в цьому випадку в ролі геополітичного тьютора. Окрім того, зазнача-

ється, що таким тьютором може виступати і державний, і недержавний суб'єкт, зокрема транснаціональна корпорація [15, с. 215].

Наведемо ще декілька тез, що можна вважати провідними у науковому середовищі країни-агресора. Окрім того, ці положення, на наш погляд, розкривають причини прихованої агресії 2014 р. та повномасштабного вторгнення 2022 р. росії в нашу державу. Отже, одна з основних закономірностей здійснення геополітичної експансії полягає в формуванні гранично об'ємного лімітрофу для отримання найбільшої кількості та якості ресурсів розвитку, а також для забезпечення оптимального рівня захисту від вразливості як реального, так і потенційного геополітичного протистояння. У більшості випадків розширення лімітрофу пов'язано з війною як наступальною (з боку актора-агресора, який прагне збільшити свій лімітроф за рахунок лімітрофу іншого/інших акторів), так і оборонною (з боку реального тьютора даного лімітрофу). Також зазначається, що війни в окремих типах геополітичних просторів ведуться з метою захоплення повного обсягу лімітрофу супротивника, відповідного даному типу геополітичного простору, або з метою вилучення частини даного лімітрофу, найбільш значущої за якістю ресурсів та найбільш значної за його об'ємом [15, с. 215].

Виходячи із наведених тез стає очевидна застарілість розуміння геополітичних процесів у країні-агресорі. Подібна логіка була характерною до середини ХХ ст., а не початку ХХІ ст. По-перше, не відповідає дійсності розуміння агресивних війн, як прояву експансії, нової форми колоніалізму. Спираючись на світ-системний підхід І. Валлерстайна та проведені нами дослідження, маємо можливість стверджувати, що основою сучасної світ-економіки є ринкові механізми, які абсолютно не потребують прямого, силового захоплення територій та ресурсів, вони й попри те акумулюються країнами центру під час непропорційного обміну. По-друге, сьогодні основою світової економіки є не корисні копалини, з яких можна виробити товари важкої промисловості, а інтелектуальноємні технології, інформаційний продукт, які можна обміняти на будь-який вид ресурсу.

Повертаючись до аналізу системних рис агресії ще раз наголосимо, що після впровадження сучасного міжнародного устрою, становлення ООН, появи концепту «агресія», як одного із найтяжчих злочинів світового рівня, агресивні війни, війни з прагматичними цілями між потужними державами нікуди не зникли, а продовжували реалізовуватись в інших формах [8, с. 117; 9, с. 39; 10, с. 33]. Слід додати, що проксі-війни, конфлікти низької інтенсивності, «конвенційні війни», війни в лімітрофах, а насправді завуальована заборонена агресія (агресивна війна), висту-

пили одним із основних чинників становлення сучасних видів зовнішнього збройного насилля. Тобто, штучно створений після Другої світової війни концепт «агресія» набув цілком реальних системних рис та політичного сенсу в тому, що в межах пошуків обходу заборон спровокував появу нових форм війни, як можливості ж реалізації агресії.

Ілюструють технології застосування збройного насилля (прихованої агресії) проти нашої держави у 2014 р. декілька характерних тез виокремлених із нашого більш широкого аналізу робіт військово-наукової сфери країни-агресора. Так, метою будь-якої війни вважається захоплення влади, ліквідація оборонного та демографічного потенціалів супротивника. У наші дні агресор досягає цієї мети різними засобами та поетапно. Перший період – прихована агресія, коли він діє через підпорядковану йому та приведену ним до влади компрадорську еліту. Якщо результат не влаштовує агресора, і жертва, незважаючи ні на що, зберігає ознаки життя та здатність до опору, може знадобитися ще один більш радикальний етап у формі державного перевороту або збройної агресії, після яких приходить окупаційний режим – могильник держави й народу. Ці та інші обставини принципово змінюють картину війни й увесь її зміст. Тобто, вважається, що стрімкий нищівний удар повинен бути завданий проти не від мобілізованого супротивника. У сучасних умовах супротивник по-справжньому втягується у війну вже після першого удару, і що швидше цей удар буде завдано, тим більша частина ресурсів супротивника залишиться не порушеною цим ударом [15, с. 217].

Виходячи із зазначеного, доходимо наступного важливого висновку: у межах сучасних війн агресія, а точніше прихована агресія, набуває ще однієї системної риси та політичного сенсу, стачуючи початком збройного насилля, яке навіть не фіксується жертвою. З огляду на подані тези, цілком очевидним стає те, що російська федерація неодноразово застосовувала подібну приховану агресію на пострадянському просторі. У 2014 р. цей вид зовнішнього збройного насилля був застосований росією й проти України [13], щоправда, він переріс у затяжний воєнний конфлікт, а в 2022 р. у повномасштабне вторгнення. Щодо періоду 2014–2022 рр. І. Кононов зазначає: «Цей конфлікт має складну й багаторівневу конфігурацію учасників, головними з яких залишаються держави. Деякі з них відкрито проявляють свою участь у конфлікті, деякі – ні. Ядро конфлікту – відносини росії та України. Це – асиметричні відносини. Дії рф підпадають у даному конфлікті під визначення агресії. Однак, її участь у конфлікті має характер криптовійни (офіційно категорично заперечується)» [14].

Загалом дослідник доходить висновків, які збігаються з озвученою нами думкою. Зокрема, І. Кононов стверджує, що військовий конфлікт 2014–2022 рр. у нашій державі «можна зрозуміти тільки в контексті еволюції війни під «ядерною парасолькою» та в умовах міжнародної заборони агресії. Він почався й триває як війна за дорученням, але без гарантій. Регіон став інструментом вирішення геополітичних проблем елітними групами країн-безпосередніх учасниць, основних геополітичних гравців центру світової капіталістичної системи. Конфлікт показує: війни не втратили політичної природи. Змінилась тільки політика відповідно до неопатримоніальної еволюції держав» [14].

Досить показовим та важливим у розрізі поставленої проблеми є те, що військово-наукова спільнота росії у 2016 р. описує як загрозу власній національній безпеці технології, які в 2014 р. російська федерація застосовувала під час прихованої агресії проти України. Зокрема, фігурують три комплексні об'єкти завуальованого нападу. У фізичному просторі це реалізується через формування негласного контролю над ухваленням стратегічних рішень в оборонній сфері країни-жертви, приватизацію та постановку під технічний контроль підприємств ВПК та усього оборонного комплексу, сприяння проведенню недоцільних реформ, штучне загострення економічних та демографічних проблем тощо [15, с. 218].

Об'єктами нападу в ментальному просторі вважається свідомість політичної еліти та суспільства загалом. З цією метою застосовується корумпування владних структур, роздмухування конфліктів між різними групами населення, ревізія та недопущення формування в жертви єдиної, об'єднуючої національної ідеї тощо. Відтак, об'єктом прихованої агресії у духовному просторі виступає релігійна свідомість народу, суспільна мораль, міжрелігійні та внутрішньорелігійні відносини, а також традиційна релігійна система [15, с. 218].

Аналізуючи численні реалізовані рф агресії проти пострадянських країн, важливо зазначити, що їх причини абсолютно подібні до тих, що провокували СРСР вести «конвенційні війни» – відновлення та підтримка статусу й авторитету у світовій геополітичній системі. Отже, авторитарна, напівпериферійна політична система росії, насамперед, провокує застосування різних видів зовнішнього збройного насилля не через територіальні чи ресурсні претензії, що є сьогодні поширеною версією. Ці чинники, на наш погляд, є другорядними щодо названої вище мети.

Однак, остаточне вирішення поставленої в статті проблеми потребує, на наш погляд, більш детального розкриття механізмів сучасної світ-системи. У такому контексті важливою позицією є те, що світ-економіка неодмінно перед-

бачає формування держави-гегемона. І. Валлерстайн щодо цього зазначає: «Ідеальною ситуацією з погляду накопичення капіталу всередині системи як цілого, є існування домінуючої держави, досить сильної для того, щоб визначати правила гри та стежити за тим, аби вони виконувались до кінця. Коли суперництво в якості системної умови заміщується гегемонією, це не означає, що держава-гегемон (hegemonic power) може все. Проте це означає, що вона може перешкоджати змінам (порушенням) правил з боку інших» [18, с. 98].

Перетворення однієї з держав центру на гегемона, насамперед, передбачає її першість у конкурентному ринковому середовищі у виробничій, торговій та фінансовій сфері одночасно [11, с. 256–257]. Зазначена зверхність здобувається за рахунок того, що претендент довгий час не вкладає великі кошти в розбудову численної армії. «Можливо, це був справді визначний фактор того, що певні держави виявились у змозі здолати своїх головних суперників у боротьбі за гегемонію, а саме той факт, що вони не вкладали гроші в створення великих армій», – пише І. Валлерстайн [18, с. 99]. Конкуренція за гегемонію завершується тоді, коли ці переваги одного з претендентів надають можливість зайняти йому привілейовану позицію, не пов'язану з ринковими механізмами в ядрі світ-системи. Передусім це відбувається під час глобального воєнного конфлікту. У контексті аналізованої проблеми важливо акцентувати на тому, що фінал боротьби за гегемонію завжди передбачає перемогу певної держави в тридцятирічній Світовій війні [11, с. 258].

І. Валлерстайн називає три світові війни, що відбулись за період існування сьогоденної капіталістичної світ-економіки. Перша – війна 1618–1648 рр., у межах якої після перемоги над імперією Габсбургів постала Голландська гегемонія. Друга – 1792–1815 рр., пов'язана з наполеонівськими війнами, перемогою над Францією та становленням гегемонії Великобританії. Третя – характеризується як американсько-германська війна 1914–1945 рр., наслідком якої була поява гегемонії США [11, с. 258]. Вочевидь, сьогодні ми є свідками четвертої війни за гегемонію. Обов'язково слід зазначити, що за І. Валлерстайном «відбувались вони швидше спорадично, ніж безперервно (окрім того держави, що брали в них участь досить часто змінювали сторону та союзників, подекуди зраджуючи й своїм ідеологічним переконанням), а завершувались вони, у результаті, розгрому однієї зі сторін, що воювали. У всіх трьох випадках морська (авіаційна) міць долала сухопутну. І в кожному випадку сили, спрямовані на збереження базової структури капіталістичної світ-економіки, перемагали ті сили, що прагнули перетворити її на світ-імперію» [18, с. 99–100].

Тридцятирічна Світова війна 1914–1945 рр. та становлення гегемонії США мали певні глобальні наслідки. Найбільш значним з яких, що завжди супроводжує остаточне становлення нового гегемона, є перебудова світової міжнародної системи [11, с. 435–436]. Після Другої Світової війни цей процес був безпосередньо пов'язаний із становленням ООН, а сучасні обмеження зовнішнього функціонування політичних систем, як вже зазначалось, вирішально вплинули на зміну сутнісних характеристик досліджуваного нами феномену. Відповідно, у повоєнний період основною формою зовнішнього збройного насилля стає так звана конвенційна війна, що по своїй суті була завуальованою агресією.

На основі зазначеного спробуємо більш детально розібратись у причинах, що підштовхнули в 2022 р. російське керівництво перевести військовий конфлікт, що жеврів з 2014 р. у відкрити, повномасштабну агресію та війну. Перш за все, слід зазначити, що стан світової політико-економічної системи та політичний режим у росії відповідають характеристикам, за яких розгортається глобальне протистояння за гегемонію. Так, міжнародний порядок, установлений після Другої світової війни є на сьогоднішній день абсолютно не ефективним. ООН не має можливості якісно виконувати покладені на неї функції, оскільки гегемон, що відповідальний за підтримку міжнародної системи безпеки, знаходиться на стадії згасання своєї могутності. Вказані тенденції були зафіксовані у Кремлі та неодноразово протестовані, зокрема, за допомогою воєнних кампаній у Грузії (2008 р.) та Україні (2014 р.).

Політична система росії характеризується недемократичним режимом. Аналіз практики функціонування капіталістичної світ-економіки надає можливість стверджувати, що держави з подібними політичними режимами і стають претендентами на гегемонію. Так, наполеонівська Франція, гітлерівська Німеччина, а тепер і путінська росія намагались у силовий спосіб змінити усталений порядок речей у світі. Немає жодних сумнівів у тому, що одним із центральних завдань Кремля є зміна статусу росії, або всієї глобальної політико-економічної системи. Проте підкреслимо, що вказані зусилля не призводили до реалізації поставлених агресором цілей. «І в кожному випадку сили, спрямовані на збереження базової структури капіталістичної світ-економіки, перемагали ті сили, що прагнули перетворити її на світ-імперію» – констатує І. Валлерстайн [18, с. 99–100].

Окрім того, кожного разу претендент на гегемонію, що в силовий спосіб намагався змінити міжнародну політико-економічну систему, був з числа країн центру світ-економіки. Натомість, росія розташована у напівпериферійній зоні, що підтверджується домінуванням продажу корис-

них копалин у структурі експорту цієї країни. На цій основі, маємо можливість припустити, що або справжній претендент на гегемонію наразі знаходиться в тіні та виявить себе пізніше, або аналізовані події запустять процеси сутнісної реконструкції чи, навіть, повної ревізії капіталістичної світ-економіки, яка визначала розвиток людства з середини XVI ст.

Уважаємо за потрібне зазначити, що знаходження росії в напівпериферійній зоні, її технологічна відсталість від країн центру, обумовлюють застарілість методів ведення війни, застосованих у повномасштабній агресії проти України. Зокрема, в. путін неодноразово заявляв, що його крилаті та балістичні ракети точково знищують об'єкти військової інфраструктури. Однак, високоточна космічна система наведення, по типу тієї, що використовувалась США в Перській затоці або Югославії, у росії просто відсутня. Зазначене призводить до низької точності попадання, значної руйнації цивільної інфраструктури та численних жертв серед мирного населення. Підкреслимо, що обрана в. путіним тактика тотальної війни також абсолютно застаріла. Сьогодні невелика, мобільна, рухлива група, озброєна новітнім обладнанням, цілком може протистояти значно переважаючим силам супротивника [19, с. 63]. Вказане цілком підтверджується провалом швидкої наступальної операції 2022 р. та численними втратами росії у техніці й живій силі.

Провальною виявилась й інформаційна кампанія росії, що передувала її агресії проти України. На відміну від 2014 р., коли ситуація була не однозначною, в 2022 р. абсолютна більшість населення України не підтримала дії рф. Підкреслимо, що навіть у Південно-Східних регіонах, які вважались лояльними до росії, громадяни активно виступили за збереження суверенітету своєї держави. Зрозуміло, що вказана ситуація стала одним із факторів неспроможності швидкого захоплення російськими військами великих міст, таких як: Харків, Маріуполь, Бахмут тощо. Разом з тим, це ж стимулювало росіян перейти до тактики терору та планомірного знищення оточених міст. Наголосимо, що численні жертви серед мирних громадян, руйнація цивільної інфраструктури, створення ситуації гуманітарної катастрофи, однозначно, переводять військово-політичне керівництво росії та особисто в. путіна у розряд військових злочинців.

Одним із основних факторів, що підштовхував рф до агресивних дій проти України, як у 2014 р., так і в 2022 р. вважаємо те, що в російському академічному середовищі справді поширеною є думка щодо застосування планомірно реалізованих, прихованих дій США з метою руйнування державності в їхній країні. Із численних, проаналізованих нами раніше російських дже-

рел, що підтверджують зазначену вище позицію, наведемо декілька. Зокрема в російській науковій літературі поширена думка, що українську кризу 2014 р. можна охарактеризувати як війну «колективної імперії Заходу» проти росії як держави, що піднімається та просувається від статусу регіональної наддержави до статусу великої держави. Вказується на те, що всі напрямки й компоненти підготовки агресії відносно росії проявляються комплексно, у повному обсязі, синхронно (одночасно), інтенсивно, у глобальному масштабі, й тотально [15, с. 219].

Окрім того, слід зауважити, що Україна в межах реалізації російською федерацією цієї мети має виняткове значення. У нашій державі з 2014 по 2022 рр. була поширеною думка, що увесь комплекс застосованого російською елітою збройного насилля переслідує мету не випустити Україну з геополітичного простору рф. Риторика щодо так званого «руського світу», «штучності проекту Україна» та повернення «споконвічних російських територій» сприймається як інструмент досягнення геополітичних амбіцій [20, с. 136]. Однак, проведений аналіз російської наукової літератури дозволяє зробити висновок: щодо нашої держави ці гасла є не інструментом, а справді метою.

Наведемо одну із численних та найбільш ілюстративних тез російських дослідників, яка яскраво демонструє зазначене вище твердження. Зокрема наголошується, що Українська криза 2014 р. є черговим застосуванням технології «вирваного серця» – на цей раз серця російської геоцивілізації. Київська Русь – це батьківщина російської державності, Херсонес та Київ – це батьківщина російського православ'я, Стародавня Русь з центром у Києві – це батьківщина російської писемності, російської літератури, російського епосу, перші національні герої та перші значущі національні воєнні перемоги, пов'язані саме з Давньою Руссю з центром у Києві. Втрата України, тобто в даному випадку міцний перехід країни в лімітроф США та ЄС, – це значна геополітична поразка сучасної росії [15, с. 220]. Ураховуючи усе вище зазначене, стають очевидними не логічні, з точки зору функціонування світової економіко-політичної системи, причини реалізації рф, як прихованої агресії 2014 р. так і відкритого, повномасштабного вторгнення 2022 р.

Висновки. Таким чином, протягом усього періоду державно організованого існування людства й до середини ХХ ст. недоцільно виокремлювати системні риси агресії, оскільки її неможливо відділити від таких феноменів як війна та воєнний конфлікт. Однак, штучно створена у середині ХХ ст. юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення й впливу на міжнародні та внутрішньодер-

жавні процеси. Насамперед, зазначене пов'язано з формуванням та поширенням явища прихованої агресії, що дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі війна», «війна в лімітрофах» тощо. У подальшому аналізований феномен став одним із основних факторів появи сучасних форм зовнішнього збройного насилля, у межах якого початковий етап є, по суті, агресією, що навіть не фіксується та не усвідомлюється країною-жертвою.

Пояснити логіку та причини агресії рф в Україні як в 2014 р. так і в 2022 р. виходячи з зовнішніх факторів, а саме функціонуванням світової політико-економічної системи, на наш погляд, неможливо. Росія – країна напівпериферійної зони, що експортує енергоносії, а сучасні товари з високою доданою вартістю не виробляє та не вироблятиме в найближчій перспективі. Тобто жодна реконструкція світ-економіки не може змінити місце та статус росії у цій системі. Відповідно основними факторами, що підштовхнули російське керівництво до розв'язання російсько-української війни є внутрішні. Авторитарна політична система рф потребує зовнішнього ворога для виправдання великої кількості силових структур та репресій проти опозиції. Важливу роль, на наш погляд, зіграв й особистісний фактор, зокрема, викривлені переконання й збочені амбіції в. путіна та його оточення, сформовані на основі численних тенденційних робіт російських науковців.

Література

1. Lorenz K. Aggression (so-called evil). K. : Progress-Univers, 1974. 389 p.
2. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1973. 521 p.
3. Bonner H. Social Psychology. N-Y. : Dadd Press, 1953. 467 p.
4. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Peace and Power. N-Y., 1960. 577 p.
5. Rebois P. Trop d'enfants. Paris, 1959. 611 p.
6. Ardrey R. The Territorial Imperative. N.Y., 1966. 711 p.
7. Bouthul G. Le phenomena – guerre. Paris. 1962. 311 p.
8. Brounell B. The Human Community : Its Philosophy and Practics for a Time of Crises. N.Y., 1950. 688 p.
9. Фукуяма Ф. Кінець історії? *Питання філософії*. 1995. № 3. С. 37–51.
10. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? *Поліс*. 1994. № 1. С. 31–51.
11. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
12. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Соціологія*. Миколаїв, 2010. Т. 146. Вип. 133. С. 50–54.
13. Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків: ФОП Павленко І. П., 2015. 268 с.

14. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doshdzhennya/1778-inya-kononov-luhanskyu-syndrom-yak-masova-anomichna-reaktsiya-na-rozhortannya-hibrydnoyi-viynu>. (дата звернення: 24.08.2023).

15. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.

16. Wallerstein I. World-System Analysis / Giddens A. and J.H. Turner (eds.). Social Theory Today. Cambridge : Polity Press, 1987. P. 309–324.

17. Андреевко О. Л. Інститут самопомогі і право війни : іст.-прав. аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 12–15.

18. Wallerstein. The Inter-state Structure of the Modern World-system. Smith S., Booth K., Zalewski M., (eds.). International Theory : Positivism and Beyond. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 87–107.

19. Бадер А. В. Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2016. № 10. С. 60–65.

20. Трофимович В. Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2017. Вип. 26. С. 135–142.

Анотація

Бадер А. В., Вовк С. О. Системні риси агресії як виду зовнішнього збройного насилля та російсько-українська війна. – Стаття.

У статті констатується, що Україна з 2014 р. перебуває в умовах реалізованого проти неї збройного насилля, а задля чіткого розуміння українцями та світовим співтовариством указаних процесів постала нагальна необхідність виявлення системних рис агресії та кваліфікації, на цій основі, дії російської федерації проти України у 2014–2023 рр. Виявлено, що протягом усього періоду державно організованого існування людства й до середини ХХ ст. недоцільно виокремлювати системні риси агресії, оскільки її неможливо відділити від таких феноменів як «війна» та «воєнний конфлікт». Проте констатується, що штучно створена у середині ХХ ст. юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення та стала основою процесу формування та поширення явища прихованої агресії, яке дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі війна», «війна в лімітрофах» тощо. Підкреслено, що аналізований феномен став одним із основних факторів появи сучасних форм зовнішнього збройного насилля, у межах якого початковий етап є, по суті, агресією, що навіть не фіксується та не усвідомлюється країною-жертвою.

Визначено, що пояснити логіку та причини агресії рф в Україні як в 2014 р., так і в 2022 р., виходячи з зовнішніх факторів, а саме функціонуванням світової політико-економічної системи неможливо. Констатовано, що росія – країна напівпериферійної зони, що експортує енергоносії, а сучасні товари з високою доданою вартістю не виробляє та не вироблятиме в найближчій перспективі. Підкреслено, що жодна реконструкція світ-економіки не може змінити місце

та статус росії у цій системі. Зроблено висновок, що основними факторами, які підштовхнули російське керівництво до розв'язання російсько-української війни є внутрішні. Авторитарна політична система рф потребує зовнішнього ворога для виправдання великої кількості силових структур та репресій проти опозиції. Висловлюється думка, що важливу роль зіграв й особистісний фактор, зокрема, викривлені переконання й збочені амбіції в. путіна та його оточення, сформовані на основі численних тенденційних робіт російських науковців.

Ключові слова: зовнішнє збройне насилля, системні риси агресії, війна, російсько-українська війна.

Summary

Bader A. V., Vovk S. O. Systemic features of aggression as a form of external armed violence and the Russian-Ukrainian war. – Article.

The article states that since 2014, Ukraine has been in the conditions of armed violence against it, and for a clear understanding of the specified processes by Ukrainians and the international community, there is an urgent need to identify the systemic features of aggression and, on this basis, the actions of the Russian Federation against Ukraine in 2014–2023. It was revealed that during the entire period of state-organized existence of mankind and until the middle of the 20th century it is impractical to single out the systemic features of aggression, since it cannot be separated from such phenomena as «war» and «military conflict». However, it is stated that it was artificially created in the middle of the 20th century the legal category «aggression» gradually acquired a real political content and became the basis of the process of formation and spread of the phenomenon of hidden aggression, which received many names: «conventional war», «proxy war», «war in borderlands», etc. It is emphasized that the analyzed phenomenon became one of the main factors in the emergence of modern forms of external armed violence, within which the initial stage is, in fact, aggression, which is not even recorded and not realized by the victim country.

It is noted that it is impossible to explain the logic and reasons for the aggression of the Russian Federation in Ukraine both in 2014 and in 2022 based on external factors, namely the functioning of the world political and economic system. It was established that Russia is a country of the semi-peripheral zone that exports energy carriers, and does not produce and will not produce modern goods with high added value in the near future. It is emphasized that no reconstruction of the world economy can change the place and status of Russia in this system. It was concluded that the main factors that pushed the Russian leadership to resolve the Russian-Ukrainian war are internal. The authoritarian political system of the Russian Federation needs an external enemy to justify a large number of power structures and repression against the opposition. The opinion is expressed that the personal factor also played an important role, in particular, distorted beliefs and perverted ambitions in. Putin and his entourage, formed on the basis of numerous trendsetting works of Russian scientists.

Key words: external armed violence, systemic features of aggression, war, Russian-Ukrainian war.